

Theorievorming als machtsfactor : politieke elites en hun legitimatie 1830 - 1914

door Luc FRANÇOIS,

Assistent aan de Rijksuniversiteit te Gent.

★

Theorieën omtrent het ontstaan, de groei en de werking van politieke elites zagen vooral het licht na de Eerste Wereldoorlog. Ze waren een reactie op de steeds verder gaande « democratisering » (1) van het politieke leven. Ze gingen uit van kringen en personen die deze evolutie niet genegen waren. Deze theorieën waren bijgevolg bedoeld als legitimatie van conservatieve opvattingen omtrent de uitoefening van politieke macht. Ze kwamen echter niet plots uit het niets opgedoken. De gebeurtenissen na 1830 gaven voldoende aanleiding tot verhelderende beschouwingen van filosofische en politologische aard. Deze opvattingen werden beïnvloed door de politiek-ideologische en sociaal-economische context waarin de betrokkenen leefden.

Welke groepen en fracties in het toenmalige België kwamen tot dergelijke uitlatingen ?

De negentiende eeuw was nog grotendeels gekenmerkt door de overgang van de agrarische naar de industriële maatschappij (2). De politieke

(1) In de negentiende eeuw betekende het begrip « democratie » een ideale maatschappij, waarbij elk individu op juridisch gebied een volledig gelijke behandeling zou krijgen. In de twintigste eeuw evolueerde « democratie » steeds meer naar het politiek systeem, waarbij de vertegenwoordigers van het volk en diens belangen, door compromis, de politieke macht verdeelden. De rol van de burger werd daarbij beperkt tot de mogelijkheid — die voor allen gelijk was — om via verkiezingen zijn invloed te laten gelden. T.B. BOTTOMORE, *De elite in de maatschappij*, Rotterdam, 1965, blz. 9-11.

(2) Naast de vermeldingen in de volgende voetnoten, werd voor de opstelling van dit overzicht gebruik gemaakt van : C.J. HÖJER, *Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940*, Uppsala-Stockholm, 1946, blz. 32-33 ; H. HAAG, *Les origines du catholicisme libéral en Belgique (1789-1839)*, Louvain, 1950, blz. 201-209 ; K. VAN ISACKER, *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde 1863-1884*, Antwerpen, 1965, blz. 1-32, 60-69, 78-85, 116-121, 134-156 en 270-291 ; L. WILS, *Heel ontstaan van de Meetingpartij te Antwerpen en haar invloed op de Belgische*

gebeurtenissen in West-Europa tussen 1789 en 1848 speelden de macht slechts stapsgewijze in handen van de burgerij. Deze bediende zich daarbij vooral van het emancipatorische ideeëngoed van de Verlichting. In een volmaakte toekomst zou er volledige vrijheid en gelijkheid heersen voor het individu, dat de basiscel van de gemeenschap vormde. Deze liberale burgerij — in hoofdzaak op Franse leest geschoeid — meende dat een gelaïciseerde staat en een geschreven grondwet, het best tot de bevrijding van het individu bijdroegen (3).

Deze principes plaatsten de liberalen voor een verscheurende keuze: indien ze hun leer consequent toepasten, dan moesten ze hun pas veroverde macht meteen weer delen met de lagere sociale groepen in de maatschappij. In tegenstelling met de radicalen, vonden de doctrinaire liberalen de situatie tussen 1830 en 1848 echter de meest geslaagde: het machtsverschuivingsproces naar de hogere burgerij was toen quasi compleet voltrokken.

Lang niet iedereen onderschreef deze liberale theorieën: de conservatieven (4) stelden het verleden als voorbeeld: de traditionalistische standenmaatschappij, zoals die vóór 1789 heerste, was naar hun mening een door God gewild gegeven, dat het individu bescherming bood, maar waaraan het moest gehoorzamen (5). Elk individu had een specifieke rol te vervullen, wat een verwerping van de gelijkheidsidee impliceerde.

Beide theoretische opvattingen kwamen in de Belgische realiteit niet zo zuiver voor. Ze werden doorkruist door de tegenstelling tussen klerikalen en anti-kerkeralen. De verhouding kerk-staat vormde daarin het centrale thema. De anti-kerkelijke liberalen wensten in principe de kerk ondergeschikt te maken aan de staat. De liberaal-katholieken aanvaardden de Belgische grondwet, maar de ultramontanen droomden van

politiek, Antwerpen, 1963, blz. 84-90; E. WITTE en J. CRAEYBECKX, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie*, Antwerpen, 1981, blz. 92-96. En verder T.B. BOTTOMORE, *op. cit.*, blz. 1-11, 44-45, 53-57, 69-70 en 87-92; G. PARRY, *Political elites*, London, 1977^s, blz. 13-25, 28, 31-34, 41-42, 50-59 en 121-123; J. BERTING, « Sociale stratificatie », in L. RADEMAKER (red.), *Sociologische grondbegrippen*, Utrecht-Antwerpen, 1981, blz. 317-318 en 337-338 (Aula, 685).

(3) H. HAAG, *op. cit.*, blz. 67-69; H. VON DER DUNK, *Conservatisme*, Bossum, 1976, blz. 104.

(4) Langs conservatieve zijde heersten in beginsel ook verscheidene nuances. De meest behoudende fractie wenste een resolute terugkeer naar het Ancien Régime en verwierp bijgevolg elke toegeving aan « de principes van 1789 ». Anderen daarentegen wilden de nieuwe situatie ten koste van alles behouden en verwierpen enkel elke nieuwe toegeving. Een laatste groep ten slotte wenste nog enkele vernieuwingen door te voeren, om daarna met des te meer kracht het hoofd te kunnen bieden aan de, volgens hen, destructieve krachten in de maatschappij. H. VON DER DUNK, *op. cit.*, blz. 105 en 123-124.

(5) H. HAAG, *op. cit.*, blz. 61, 67-69, 145 en 201-209; H. VON DER DUNK, *op. cit.*, blz. 106 en 123; E. LAMBERTS, « Het ultramontanisme in België, 1830-1914 », in E. LAMBERTS (red.), *De Kruistocht tegen het Liberalisme. Facetten van het ultramontanisme in België in de XIXe eeuw*, Leuven, 1984, blz. 38.

het herstel van de Ancien-Régime-samenleving, waar de kerk de bovenhand haalde.

Het principe, dat een elite de macht in handen had, werd door conservatieven noch liberalen in twijfel getrokken. Integendeel, van meetaf aan werd in het onafhankelijke België gewerkt aan de vorming van een nieuwe, gedifferentieerde elite. Het capacitaire stemrecht (6), dat voor de verkiezingen van het Nationaal Congres in 1830 toegepast werd, beloonde de intellectuelen voor hun bijdrage aan het welslagen van de revolutie. De organisatie van het hoger (1835) en middelbaar (1850) onderwijs was gericht op het opleiden van een efficiënt ambtenarenkorps. Maar vooral aan de economische elite werd aandacht geschonken: vanaf 1831 was het kiesrecht enkel voorbehouden aan de meest goeuden en de invoering van het tweekamerstelsel diende in hoofdzaak als tegengewicht voor de « te democratisch » geachte Kamer van Volksvertegenwoordigers (7). Maar daarnaast moest de nieuwe elite een patriottisch karakter hebben: het instellen van nationale orden had als doel bewezen diensten op natiebevorderende wijze te belonen. Met de regelmaat van een klok verschenen van kort na 1830 verscheidene vaderlandse geschiedenissen en nationale biografieën (8).

Conservatieven en liberalen grepen de revolutie van 1848 en zijn gevolgen aan om hun ideeën op papier te zetten (9).

Etienne de Gerlache (10) stelt in 1852 dat de mens de keuze heeft tussen twee werelden (11).

(6) R. VAN EENOO, « De evolutie van de kieswetgeving in België tot 1919 », *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCII, 1979, blz. 334.

(7) E. HUYTENS, *Discussions du Congrès National de Belgique, 1830-1831*, Bruxelles, 1844, I, blz. 395; IV, blz. 75-82.

(8) Reeds in 1832 verscheen J. ALTMEYER, *Manuel de l'histoire universelle ... Tome 3 : Histoire moderne*, Ypres, 1832, 2 vol., 281 blz. De « Biographie Nationale » (1864) is de meest gekende, maar beslist niet de eerste nationale biografie. Ook Th. JUSTE, *Biographies des Hommes de la Révolution*, Bruxelles, 1866-1878, bleken tegen de tijd bestand.

(9) De keuze van de besproken auteurs werd gemaakt aan de hand van de vermeldingen uit de « Bibliographie nationale », Ze werd aangevuld met auteurs waarnaar verwezen werd in de algemene werken over de besproken periode (noten 2-8, 25-26 en 31-34). Het was in dit bestek ultraaard onmogelijk om naar volledigheid te streven: enkel de meest representatieven werden weerhouden.

(10) Etienne de Gerlache (1785-1871) was zowel in de politieke als in de juridische macht actief. Hij was achtereenvolgens lid van de gemeenteraad van Luik (1821-1823), van de provincieraad van Luik (1823-1824) en van de Tweede Kamer (1824-1830). In het onafhankelijke België was hij lid van de grondwetscommissie (1830), ondervoorzitter en voorzitter van het Nationaal Congres (1830-1831) en voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers (1831-1832). Van 1832 tot 1867 was hij eerste voorzitter van het Hof van Cassatie. R. DEMOULIN, *Etienne de Gerlache*, Biographie Nationale, XXXII, Bruxelles, 1964, col. 217-245.

(11) E. DE GERLACHE, *Essai sur le mouvement des partis en Belgique depuis 1830 jusqu'à ce jour, suivi de quelques réflexions sur ce qu'on appelle les grands principes de 1789, par un ancien membre de la représentation nationale*, Bruxelles, 1852, blz. 51-70.

De traditionele wereld is gekenmerkt door orde en stabiliteit. Er heersen ongelijkheden tussen de mensen, maar deze zijn bepaald door de natuur en gevormd door de ondervinding. Enkel de onvermijdelijke ongelijkheden worden door de wet bekrachtigd. In de revolutionaire wereld echter heerst het principe van politieke gelijkheid, die enkel door een — door de Gerlache negatief geëvalueerde — nivellering kan bereikt worden. De idee van volkssoevereiniteit is volgens hem een grote leugen: ze wordt door demagogen aan het volk aangepreut, maar is niets meer dan het symbool van anarchie en despotisme. Mocht het principe van algemeen stemrecht ingevoerd worden, dan zal de onwetende massa steeds zijn stem verlenen aan de meest biedenden en niet aan de meest begunstigen, die hun talenten, rijkdom en macht van God kregen, met de bedoeling ze ten gunste van het algemeen belang aan te wenden. Het verbreken van de eenheid tussen kerk en staat heeft volgens de Gerlache als voornaamste gevolg dat de stabiliteit, onontbeerlijk voor een wettig gezag, verdwenen is: het soevereine volk beslist nu zelf over het lot van zijn vorsten en is bijgevolg tegelijk rechter en partij. Toch keurt de Gerlache de revoluties tegen Jozef II (1789) en Willem I (1830) goed: deze vorsten hadden door hun optreden de alliantie met de staten verbroken, wat de onderdanen het recht tot opstand verschafte. De grondwettelijke regeringen deden er echter verkeerdt aan de macht in handen te geven van de burgerij. Deze klasse begrijpt enkel haar eigen belang en heeft het minst van alle oog voor het algemeen belang. Haar principes deelt de Gerlache niet: Fénélon parafraserend meent hij dat de overtuiging dat de soevereiniteit bij het volk berust en aan het grootste aantal toebehoort, slechts tot de ondergang van de maatschappij kan leiden. De liberale burgerij heeft dit reeds in 1848 ondervonden: ze moet nu zelf strijden tegen dat volk, waardoor haar geloof in de vooruitgang en het welzijn van de mens grondig verstoord is. Het exclusieve regime van de burgerij is alweer voorbij: ze zal wel steeds een belangrijke plaats blijven innemen in de maatschappij maar zal rekening moeten houden met de tegenkrachten van het socialisme en het communisme.

In de politieke praktijk betekent dit voor de Gerlache niet dat hij tegenstander zou zijn van elke vernieuwing. Alle veranderingen moeten echter langzaam gebeuren en voorzien zijn van een tegengewicht. Dit evenwicht tussen wat hij noemt aristocratie en democratie wil hij in 1830 realiseren bij middel van een senaat, waarvan het lidmaatschap erfelijk is. Nadat hij eerst zijn standpunt afzwakt tot een benoeming voor het leven van de senatoren door de koning, moet hij zich uiteindelijk tevreden stellen met een senaat, waarvan de leden op basis van hun cijns verkiesbaar zijn. Tegenover de arbeidersklasse gedroeg de Gerlache zich als exponent van de katholieke burgerij: bij middel van liefdadigheid moest deze laagste bevolkingsgroep de nodige moraal bijgebracht worden. Hij steunde de Sint-Vincentius-à-Paulogenootschappen door er algemeen voorzitter van te worden. Deze associaties wilden de sociale evolutie afremmen door een christelijk geïnspireerde levenshouding te propageren (12).

(12) E. DE RUYCK, *Analyse van de gedragingen van de stichters en leden van het Sint-Vincentius à Paulo genootschap te Gent, 1843-1880*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1977.

Ook *Jean-Joseph Thonissen* (13) verwerpt de gelijkheidsidee (1850). De negatieve invloed van de theorieën, die de absolute gelijkheid prediken en daardoor de maatschappij bedreigen, kan volgens Thonissen (14) niet enkel met militair geweld ongedaan gemaakt worden. Thonissen geeft toe dat de hedendaagse maatschappij fouten bevat, maar het socialisme biedt volgens hem absoluut geen oplossing om deze uit de wereld te helpen. Enkel een contrapropaganda, gebaseerd op orde, geloof, moraal en wijze vooruitgang kan dit effect bereiken. Zijn stellingnamen tegen het immobilisme van de conservatieve rechterzijde leverden hem een tegenstander van formaat op in de persoon van Charles Woeste. Voor deze laatste leunde Thonissen te nauw aan bij de democratische katholieken. Met zijn standpunt ten gunste van de persoonlijke dienstplicht, onttrok Thonissen volgens Woeste het geweten van zovele jongeren aan de invloed van de kerk en leverde hij het over aan de secularisering en het « bourgeoisieisme ». Het verzet van Woeste tegen Thonissen had voor deze laatste tot gevolg dat hij, hoewel invloedrijk parlementair, op een korte tijd na (1884-1887), steeds buiten de regering werd gehouden.

In tegenstelling tot de twee voorgaande auteurs aanvaardt *Jean-Louis Trasenster* (15) wel de gelijkheidsidee : alle mensen zijn als schepsels van God gelijkwaardig (16). Het afschaffen van geprivilegieerde klassen, betekent echter niet dat autoriteit en sociale hiërarchie niet noodzakelijk zijn in een geordende maatschappij. De mens is volgens Trasenster immers bezielde zowel met een gevoel voor gelijkheid als voor aristocratie. Beide moeten positief aangewend worden : het eerste met de bedoeling zichzelf te perfectioneren, het tweede om de lager geplaatsten in de maatschappij tot op het eigen niveau op te trekken. Een negatieve uiting van de gelijkheidsidee kan slechts voorkomen worden door een positieve aanwending van de aristocratische idee : de natuurlijke aristocratie moet zichzelf legitimeren door haar nut te bewijzen en door op de ontferden slechts dat lijden te laten drukken dat door geen enkele maatschappij kan worden weggenomen. Een vaak voorkomende vergissing is volgens Trasenster het gelijk stellen van politieke vrijheid aan politieke soevereiniteit. Het eerste

(13) Jean-Joseph Thonissen (1816-1891), Limburgs jurist was gedurende korte tijd substituut van de procureur des konings te Hasselt (1845) en arrondissements-commissaris aldaar (1846). In 1847 werd hij door Rogier uit zijn functie ontheven. Als katholiek unionist kwam hij in 1848 in de Hasseltse gemeenteraad en kort daarop in de Limburgse provincieraad. Vanaf 1863 zetelde hij in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Ondertussen was hij eveneens hoogleraar geworden aan de Leuvense universiteit (1848). Ch. TERLINDEN, *Jean-Joseph Thonissen*, Biographie Nationale, XXV, Bruxelles, 1932, col. 112-119.

(14) J.-J. THONISSEN, *Le socialisme et ses promesses*, Bruxelles, 1850, I, blz. 7-12.

(15) Jean-Louis Trasenster (1816-1887), was mijnningénieur, hoogleraar en rector (1880-1886) aan de Luikse universiteit. Door zijn huwelijk met een dochter uit de nijveraarsfamilie Desoer werd hij beheerder van vennootschappen en betaalde hij voldoende cijns om verkiesbaar te zijn voor de senaat. Slechts in enkele publikaties verliet hij het domein van zijn specialisatie en liet hij zich als liberaal kennen. H. MICHEELS-BAUPIN, *Jean-Louis Trasenster*, Biographie Nationale, XXV, Bruxelles, 1930-1932, col. 545-547 ; J. STENGERS, et al., *Index des Eligibles au Sénat (1831-1893)*, Bruxelles, 1975, blz. 425-426.

(16) J.-L. TRASENSTER, *De la nationalité belge ou des idées politiques et religieuses en Belgique*, Liège, 1848, blz. 61-67, 92-93 en 131.

is de door de Belgische wetgeving gegarandeerd mogelijkheid om alles te doen wat de rechten van de anderen niet schaadt. De uitoefening van de politieke soevereiniteit is echter niet meer controleerbaar en mag dus slechts in handen komen van hen die het goede beogen en voldoende intellectuele en morele onafhankelijkheid bezitten om te kunnen kiezen. De macht in handen geven van de massa zou dus een terugkeer betekenen naar het barbaarendom. De maatschappij moet zich echter inspannen opdat steeds meer burgers de nodige capaciteiten zouden verwerven; tot zolang blijft de voogdij over de onterfde klasse echter gerechtvaardigd.

Niet alleen politieke publicisten, maar ook wetenschapslui (17) interesseerden zich voor de organisatie van de maatschappij. In het midden van de negentiende eeuw verwierven *Henri Ahrens* (18) en *Guillaume Tiberghien* (19) grote bekendheid. Ze verspreidden in België vanaf 1838 het harmoniemodel van Krause.

Ahrens stelt in zijn « *Cours de droit naturel* » (20) dat de fundamentele opties over de organisatie van de staat liggen tussen het absolutisme, waarbij staat en vorst alle macht van boven krijgen, en de « *contrat-social* » theorie, waarbij de burgers hun macht aan de bestuurders gedelegeerd hebben. Tiberghien leunt nauw bij deze opvatting aan, maar zijn basisschema is meer gedifferentieerd: despotisme (alle macht is in één hand geconcentreerd) en anarchie (alle machten zijn volledig gescheiden) zijn twee extreme vormen (21). De

(17) Het onderscheid tussen politiek publicist en wetenschapper is in sommige gevallen nogal arbitrair. Het criterium waarop gekozen werd was echter het publiek dat deze auteurs met hun werk wilden bereiken.

(18) Henri Ahrens (1808-1874) was afkomstig uit Hannover. Ten gevolge van de politieke strubbelingen aldaar was hij in 1831 verplicht zijn land te verlaten. Hij vestigde zich in Parijs, van waaruit hij in 1834 naar Brussel uitgenodigd werd om er aan de ULB te doceren. In 1848 diende hij zijn ontslag in om in het parlement van Frankfurt te gaan zetelen. Na dit politieke intermezzo werd hij achtereenvolgens hoogleraar te Graz en te Leipzig. In Brussel werd hij door Tiberghien opgevolgd. *Bibliographie nationale...*, Bruxelles, 1886, I, blz. 9; L. VANDERKINDERE, « Henri Ahrens », in *L'Université de Bruxelles (1834-1884)*..., blz. 143.

(19) Guillaume Tiberghien (1819-1901), filosoof, doceerde aan de ULB zowel psychologie, als logica, moraal, metafysica en geschiedenis van de filosofie. In 1858 werd hij gemeenteraadslid van Sint-Joost-ten-Noode. Hij zetelde eveneens in de provincieraad (1867-1884) en de bestendige deputatie (1873-1884) van Brabant. Als liberaal stond hij eerder een georganiseerde vrijheid voor dan een volgens hem abstract individualisme. Langs Ahrens om werd hij sterk beïnvloed door de theorieën van Krause, waarvan hij een onvoorwaardelijk verdediger werd. Aldus had hij weinig belangstelling voor vaststellingen die niet in het model van Krause pasten en deed hij bvb. het darwinisme af als fantasie. L. VANDERKINDERE, « Guillaume Tiberghien », in *L'Université de Bruxelles (1834-1884)*..., blz. 200-201; E. GOBLET d'ALVIELLA, « Guillaume Tiberghien », in *L'Université de Bruxelles... (1884-1909)*..., blz. 202-203; L. LECLERE, *Guillaume Tiberghien*, Biographie Nationale XXV, Bruxelles, 1930-1932, col. 229-237.

(20) H. AHRENS, *Cours de droit naturel ou de philosophie du droit...*, Leipzig, 1838e (1868e), II, blz. 34-47, 56-57, 369-372, 386-392 en 409-426.

(21) G. TIBERGHEN, *Essai théorique et historique sur la génération des connaissances humaines...*, Bruxelles, 1844, II, blz. 798; idem, *Enseignement et philosophie...*, Bruxelles, 1873, blz. I-III, 42, 97-98.

bestaande systemen zijn echter tussenvormen: monarchie (één persoon is scheidsrechter op het vlak van wetgeving), aristocratie (één klasse oefent de soevereine macht uit), democratie (het gehele volk is betrokken bij het wetgevend werk) of combinaties van deze mengvormen. Ahrens legt meer de nadruk op de voordelen van de monarchale staatsvorm: deze is meer in overeenstemming met de Europese tradities; de monarchie is een waarborg voor stabiliteit en tegen verdrukking van minderheden. Tiberghien beklemtoont meer de toename van het democratische element in de politieke cultuur, zodanig dat een steeds groter deel van de natie deelachtig kan worden aan de beschaving. Beiden zweren echter bij de ethico-organische opvatting over de staat, die het redmiddel moet zijn om de fundamentele politieke tegenstelling te overbruggen. Deze theorie, ontwikkeld door Krause, is een harmoniemodel, dat rekening houdt met alle invalshoeken van de bestaande en vroegere systemen. De staat is volgens Krause een goddelijke instelling, die bestuurd wordt met behulp van wetten, die door de mens gemaakt zijn. De staat is dus het resultaat van een historische evolutie, waarvan het waardevolle niet mag verloren gaan. De centrale macht is dus geen willekeurige beschikking in de handen van een despoot, noch een mandaat uit de handen van het volk. Het is een onafhankelijke instelling, met een eigen waarde en een eigen geweten, maar niettemin onderhevig aan de invloeden van de gemeenschap, die indirect (via de regering) en direct (door deelname aan de wetgevende, uitvoerende en juridische macht) aan het bestuur van de staat deelneemt. De ambtenaren, of ze nu verkozen of benoemd zijn, moeten een waardige en onafhankelijke positie innemen. Hun bestaansrecht vinden ze in het feit zelf dat ze bestaan, in dienst van het morele wezen, de staat. De leer van Krause, in België gepropageerd door Ahrens en Tiberghien, was een weg voor de doctrinaire liberalen om zonder gezichtsverlies aan te sluiten bij het verticale en nationale maatschappijmodel, dat ook langs conservatieve zijde ontwikkeld werd.

In de tweede helft van de negentiende eeuw lieten de sociale gevolgen van de industriële omwenteling zich op een zo ingrijpende wijze voelen, dat de massa ook politieke macht ging opeisen om zelf in haar lot verbetering te kunnen aanbrengen. Het was immers in die decennia dat de tweede industriële revolutie plaatsgreep en dat de migratie naar de stedelijke centra een massaal karakter kreeg. Door de organisatorische en maatschappelijke problemen die deze veranderingen veroorzaakten, groeide meteen ook een nieuw begrip over staatsinterventie. Het waren ook de jaren waarin de eerste syndicaten het licht zagen (1857), waarin de eerste Internationale opgericht werd (1864) en waarin de eerste economische crisis plaatsgreep, waar een industriële overproductie aan de basis van lag (1857).

De toenemende druk van het arbeidersprobleem had ook gevolgen voor de politieke wereld. De discussie kristalliseerde zich vooral rond de vraag naar algemeen stemrecht en de wijze van vertegenwoordiging. Rond deze themas groeiden de eerste sporen van elite-theorieën. Voor de politieke

publicisten was de eliteproblematiek echter nooit hoofdzaak. Het verwerpen of aanvaarden van de gelijkheidsidee namen ze impliciet als uitgangspunt bij de uiteenzetting van hun standpunt. Het conservatief-katholieke standpunt werd vaak en krachtig geformuleerd door *Charles Woeste* (22) jarenlang leider van de parlementaire rechterzijde.

Zijn principiële standpunten zitten in hoofdzaak verpakt in praktische stellingnamen (23), die de katholieke partij zo sterk mogelijk dienen te maken en die de verdeeldheid van de liberale zo opvallend mogelijk moeten laten uitschijnen. In de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw stelt hij het liberalisme voor als de beweging die in de achttiende eeuw op gang kwam om de soevereiniteit uitsluitend in handen van de burgerij te spelen. Een verregaande centralisatie van de macht is daardoor onvermijdelijk: de liberalen wensen kieswetten die de middenklasse bevoordelen; willen de kerk aan de staat onderwerpen en strijden zowel tegen de oude machten (adel, clerus) als tegen het volk. Dit liberalisme heeft sinds 1830 drie fasen doorlopen. Oorspronkelijk was het gelovig, erkende het de verdiensten van de kerk en wilde het de clerus een rol toebedelen, op voorwaarde dat deze niet te dominant werd. Na het liberaal congres van 1846 werd de strijd tegen de clerus heviger en wilden de liberalen dat de staat de bovenhand kreeg in alle domeinen waar de twee samenwerkten. In de hoop hun militante fractie aan zich te kunnen blijven binden, vallen de liberalen in de laatste decennia van de negentiende eeuw ook de katholieke dogmas aan. Deze hoop is volgens *Woeste* echter ijdel: de door de liberalen ontkerkelijkte massa zal steeds meer geloof hechten aan de beloften van de radicalen voor meer onderwijs en algemeen stemrecht. De doctrinaire liberalen zullen dus op termijn van het politieke toneel verdwijnen. Aldus zullen slechts twee grote partijen tegenover elkaar blijven staan. De taak van de katholieke, conservatieve partij zal er dan in bestaan onderdak te bieden aan allen die respect voor dit geloof combineren met liefde voor de vrijheid. Dit betekent dat *Woeste* zich verzet tegen de persoonlijke dienstplicht, tegen de schoolplicht en het gratis onderwijs, tegen het verlenen van autonomie aan de arbeidersasso-

(22) *Charles Woeste* (1837-1922) begon zijn loopbaan als advocaat bij de balie in Brussel. Vanaf 1874 zetelde hij als katholiek politicus in de Kamer van volksvertegenwoordigers voor het arrondissement Aalst. Hij dankte zijn invloed vooral aan zijn geschriften in *La Revue Générale*, waarvan hij achtereenvolgens directeur en redactievoorzitter was, en aan zijn positie als voorzitter van de Federatie van Katholieke Kringen en van de Katholieke Grondwettelijke Verenigingen van België (1895-1918). Hij speelde ook een rol op de Congressen van Mechelen, waar de liberaal-katholieke krachten gebundeld werden, en op de Congressen der Sociale Werken. R. DEMOULIN, *Charles Woeste*, Biographie Nationale, XXVII, 1938, col. 382-392.

(23) Ch. WOESTE, *Le ministère de 1857*, Bruxelles, 1862, blz. 18-23, 42-45; idem, *Du libéralisme exclusif...*, Bruxelles, 1863, 86 blz.; idem, « De la situation politique intérieure de la Belgique », in *La Revue Générale*, IV, 1866, 4, blz. 340-344; idem, « La session parlementaire de 1866-1867 et la situation politique du pays », in *La Revue Générale*, VI, 1867, 4, blz. 334-339; idem, « Les élections législatives en Belgique », in *La Revue Générale*, IV, 1868, blz. 627-631; idem, « Les progrès de l'évolution libérale », in *La Revue Générale*, XIII, novembre 1877, blz. 697-699.

ciaties als politieke organisaties en tegen de christen-democratische plannen in verband met de reglementering van pensioenen en arbeidsduur. Bovendien moet de volgens hem overdreven centralisatie ongedaan gemaakt worden en het politiek leven op gemeentelijk niveau weer nieuw leven ingeblazen worden. Voor dit alles is een sterke partij noodzakelijk. Sleutelen aan de kiescijns is voor Woeste daartoe het aangewezen middel. Of de cijns nu verhoogd of verlaagd wordt, is hem in feite om het even. Een verhoging van kiescijns zou een grote groep liberale kiezers (waaronder een flink deel van de 20.000 cafébazen op een totaal van 100.000 kiezers) elimineren, maar lijkt niet te realiseren. Een verlaging zou de invloed van de herbergiers verminderen en het totale kiezerskorps zo groot maken dat het niet meer te manipuleren zou zijn door de liberale regeringen. Voor Woeste is het algemeen stemrecht geen natuurlijk recht. De invoering ervan kan enkel overwogen worden om de liberale invloed tot zijn « ware » proporties te herleiden. De ervaringen in andere West-Europese landen zijn niet van aard om de tegenstanders van het algemeen stemrecht vlot te overtuigen. Op korte termijn acht hij het ongeschikt en in het parlement zou het zeker niet op een meerderheid kunnen rekenen. Woeste zag wel in dat invoering ervan op langere termijn onafwendbaar was.

De geschriften van Woeste waren vooral ingegeven door de hoop de liberale tegenstander in de politieke arena zo snel en zo efficiënt mogelijk te verslaan. De discussie over de deelname van de basis aan het politieke leven was voor Woeste daaraan ondergeschikt.

Na het aanvaarden van het algemeen stemrecht (1893), zij het in afgezwakte vorm, spitste de discussie zich vooral toe op de vraag of het uninominaal stelsel al dan niet de voorkeur moest krijgen boven de proportionele vertegenwoordiging.

De Leuvense hoogleraar *Jules Van den Heuvel* was om tactische redenen geen voorstander van de invoering van het uninominaal stelsel, zoals het door Woeste en de doctrinaire liberaal Bara verdedigd werd. Deze politieke tenoren hoopten door een herverdeling van de invloed van de kiescolleges, de macht van de traditionele partijen te versterken en de pas af te snijden van de nieuwe formaties op het politieke forum. Van den Heuvel deelt deze overtuiging niet en meent dat vooral de katholieke partij schade van deze hervorming zou ondervinden.

Van den Heuvel meent ook dat de eis om algemeen stemrecht voortspruit uit de verwarring tussen het begrip « soevereiniteit » en gelijke politieke macht voor alle burgers (24). Waar de burgers wel recht op hebben, is een gelijke bescherming vanwege de wetgever; maar de politieke macht moet voorbehou-

(24) J. VAN DEN HEUVEL, *De la revision de la constitution belge*, Bruxelles, 1892, blz. 3 en 22-28; idem, *Contre la généralisation du scrutin uninominal en Belgique*, Gand, 1899, 55 blz.

den blijven aan de meest bekwamen. De uitoefening van de soevereiniteit vereist immers talenten zoals kracht, handigheid, stabiliteit en sterkte om verleidingen te weerstaan. De voordelen van het algemeen stemrecht zijn slechts fictief. Dat het de meest simpele en definitieve regeling zou zijn, is onvoldoende: wat simpel is, is niet steeds rechtvaardig en « definitief » bestaat niet in politieke aangelegenheden. De mate waarin de burger beschermd wordt is niet afhankelijk van de mate waarin hij aan het politieke leven deelneemt: zijn positie is veeleer afhankelijk van zijn eigen vooruitziendheid, van de verlichte bevoogding door zijn « meesters » en van de wettelijke bescherming. België is volgens Van den Heuvel niet rijp voor de invoering van het algemeen stemrecht: het zou een periode van omwentelingen inluiden; de leidende klassen zouden op de achtergrond en misschien zelfs in de vergetelheid geraken; de kaders van de oude partijen zouden tegen deze wijzigingen niet bestand zijn; en het verwerven van de politieke macht door de arbeiders zou de weg naar de republiek en de anarchie openen.

Een aparte plaats binnen de liberaal-katholieke gelederen werd ingenomen door *Edouard Ducpétiaux* (25). In 1830 was hij, hoewel overtuigd liberaal, groot voorstander van het unionisme. In het volgende decennium evolueerde hij tot cosmopolitische democraat en in de loop van de jaren vijftig stapte hij over naar het katholicisme. Vooral de radicale liberalen leken hem in toenemende mate de tegenpool te zijn van zijn ideaal van vrijheid en religieuze tolerantie. Op economisch vlak was hij tegenstander van de moderne industrie, die van de mens een slaaf van de machine had gemaakt, en voorstander van een mensgerichte economie. Op politiek vlak meende hij dat een toenemende staatstussenkomst in de sociale verhoudingen noodzakelijk was om de aanpassing van de Ancien Régime-gemeenschap aan de nieuwe situatie van de XIX^{de} eeuw te begeleiden. Terwijl hij in de jaren veertig droomde van politieke hervormingen, waarbij de arbeidersklasse een vertegenwoordiging in het parlement zou krijgen bij middel van syndicale afgevaardigden, ijverde hij twintig jaar later voor de oprichting van een christelijke staat, waarbij de staatstussenkomst beperkt zou blijven tot het garanderen van het algemeen welzijn en van het respect voor de rechten van de arbeidersklasse. De inzet van Ducpétiaux voor het welslagen van de Mechelse congressen moet dan ook vooral geïnterpreteerd worden als een poging om alle katholieke krachten te bundelen in één grote centrumpartij, met het oog op de verdediging van de godsdienstvrijheid, de deconfessionalisering van het politieke leven en een terugkeer naar het unionisme van 1830.

(25) Edouard Ducpétiaux (1804-1868), dr. in de rechten (Gent, 1827); medewerker aan de « Courrier des Pays-Bas » (1827-1830); inspecteur-generaal van de gevangnissen en liefdadigheidsinstellingen (1830-1861). R. AUBERT, *Edouard Ducpétiaux*, Biographie Nationale, XXXII, Bruxelles, 1964, col. 154-176.

In enkele studies (26), die dateren uit de periode na zijn bekering tot het katholicisme, sluit Ducpétiaux zich aan bij Mill en de Tocqueville, die menen dat de Europese aanhangers van de democratie zich laten leiden door de bedrieglijke gelijkheidsidee en teveel initiatief laten aan de staat, die van zijn onderdanen volgzame instrumenten maakt, waarmee het apparaat beter gesmeerd loopt, maar elke vitale kracht mist. Ducpétiaux stelt het individuele initiatief daartegenover en de daaruit voortvloeiende ongelijkheden, die eigen zijn aan het menselijke ras (intelligentie, talent,...). Het verwerpen van de sociale hiërarchie kweekt volgens hem een geest die tegengesteld is aan de democratie en die tot absolutisme leidt.

De conservatieve politici hadden in eigen katholieke rangen echter met meer dan één tegenstander af te rekenen. Er waren in de eerste plaats de ultramontanen, die in grondwettelijke aangelegenheden totaal tegengestelde opvattingen huldigden. Met hun streven naar een christelijke standenstaat hoopten ze het liberalisme, het socialisme en de secularisatie van de maatschappij terug te dringen. Het herstel van de goede verstandhouding tussen de verschillende sociale klassen, in navolging van het middeleeuwse voorbeeld (27), hoopten ze te bereiken door de vorming van gemengde beroepsverenigingen en sectoriële corporatieve organen. Daarmee, en ook door de bevoogdende leiding van de hogere klassen zou de zwakte van het individu opgevangen worden (28). De ervaring leerde echter dat het corporatistische maatschappijmodel niet te realiseren was in grote industriële centra, omdat de gelijkheidsidee reeds te zeer doorgedrongen was. De voornaamste theoreticus van het ultramontanisme was *Charles Périn* (29), die in zijn werken teruggrijpt naar het prille christendom en stelt dat de revolutie van 1789 de zwakken overlevert aan de sterken, onder de mom van de individuele vrijheid en de emancipatie van alle produktieve krachten (30). Ondanks het teruggrijpen naar een corporatief maatschappijmodel, blijft de kloof met het socialisme, volgens Périn, ongemeen groot. Dit laatste ziet hij als een systeem, dat geïnspireerd wordt door een utilitaire passie en

(26) E. DUCPETIAUX, *Mission de l'Etat, ses règles et ses limites*, Bruxelles, 1861, blz. 39-49; idem, *Les libertés et les intérêts catholiques en Belgique*, Bruxelles, 1863, blz. 34-41; idem, « La Question ouvrière », in *La Revue Générale*, V, 1867, 5, blz. 457-463; R. REZSOHAZY, *Origines et formation du catholicisme social en Belgique*, Louvain, 1956, blz. 17-18.

(27) R. REZSOHAZY, *op. cit.*, blz. 109-112.

(28) R. REZSOHAZY, *op. cit.*, blz. 192-194; E. LAMBERTS, *op. cit.*, blz. 38 en 56; J. DE MAEYER, « De ultramontanen en de gildenbeweging, 1875-1896: het aandeel van de Confrérie de Saint-Michel », in E. LAMBERTS (red.), *op. cit.*, blz. 227-228 en 242.

(29) Charles Périn (1815-1905) werd opgevoed in een anti-revolutionaire en sterk religieuze sfeer, wat hem zijn gehele leven zou blijven kenmerken. Kort na het behalen van zijn diploma van doctor in de rechten te Leuven (1842) werd hij hoogleraar aldaar (1844). Hij werkte zich vrij snel op tot de leider van de invloedrijke groep ultramontanen, die niet akkoord gingen met de toegeeflijke houding van de liberaal-katholieken inzake het aanvaarden van de moderne vrijheden. A. LOUANT, *Charles Périn*, Biographie Nationale, XXX, Bruxelles, 1959, col. 665-671.

(30) Ch. PERIN, *Le socialisme chrétien*, Paris - Lyon, 1879, 74 blz.; J.B. DUROSELLE, *Les débuts du Catholicisme social en France (1822-1870)*, Paris, 1951, blz. 488-489, 674-677 en 697-710.

gelijkheidswaan. Het is niet omdat het katholicisme in sommige gevallen beroep doet op wettelijke reglementeringen, dat het met sociaal collectivisme mag gelijk gesteld worden. Na het pontificaat van Pius IX trok Périn zich in Frankrijk terug; zijn theorieën uit deze latere periode laten toe hem eerder te rekenen bij de voorstanders van het vrije corporatisme. Dit was gekenmerkt door de vrijheid van arbeid, de vrijheid van vereniging tussen patroon en arbeider en tegen staattussenkomen in verband met productie en distributie. Door deze stellingname sloot Périn nauwer aan bij de christen-democratie dan bvb. zijn medestanders de Mun en Le Play, die eerder voor verplichte corporaties pleitten.

Een tweede dissidentie binnen katholieke rangen kwam van diegenen die de tijd waarin ze leefden wel in al zijn consequenties aanvaardden en die de lagere sociale klassen wel een autonomie politieke macht wilden toekennen. Deze christen-democraten voerden een vaak bitsige strijd tegen hun conservatieve geestesgenoten maar verwierven pas erkenning na de Eerste Wereldoorlog.

Voor *Prosper de Hauleville* (31), een overgangsfiguur van het liberaal-katholicisme naar de christen-democratie, was de steeds weerkerende vraag of « de principes van 1789 » met de katholieke leer verenigbaar zijn, een verkeerd uitgangspunt (32). Het liberale verwijt (in 1863) dat wie katholiek is de grondwet niet kan naleven, gezien de veroordeling ervan door « Mirari Vos », snijdt volgens de Hauleville geen hout. De encycliek veroordeelt enkel, naast het religieuze indifferentisme, het absolute vrijheidsbegrip. Met dit laatste gaat de Hauleville trouwens volledig akkoord: de mens is immers niet vrij te kiezen tussen goed en kwaad, maar moet naar het goede streven. Als katholiek onderschrijft hij de Belgische grondwet en waarschuwt hij zijn medestanders er voor niet te vluchten in wereldvreemde beschouwingen over de « goede oude tijd ». De geschiedenis leert volgens hem immers dat ook vroeger elke overwinning moest bevochten worden.

(31) Prosper de Hauleville (1830-1898) studeerde rechten aan de ULB en geschiedenis aan de RUG, waar hij in 1857 de afgezette Brasseur als hoogleraar opvolgde. Het jaar erop werd ook hij aan de dijk gezet door de liberale minister Rogier. Als directeur van « l'Universel » en « La Revue Générale » ontpopte de Hauleville zich als een onafhankelijk katholiek, die eerder bij de christen-democratie aanleunde. Voor de daarmee verwante lijst van Nationaal-Onafhankelijken zetelde hij trouwens vanaf 1895 in de Brusselse gemeenteraad. Vanaf 1876 was hij ook directeur van de « Journal de Bruxelles », die hij in liberaal-katholieke richting stuurde. In 1890 moest hij verzaken aan de directie van zowel de « Journal de Bruxelles » als « La Revue Générale » als gevolg van zijn standpunten ten gunste van de invoering van het algemeen stemrecht en van het opdrijven van de uitgaven voor landsverdediging. R. DE SCHRIVVER, *Prosper de Hauleville*, Nationaal Biografisch Woordenboek, V, Brussel, 1972, kol. 425-430.

(32) P. DE HAULEVILLE, *Les catholiques et les libertés constitutionnelles*, Bruxelles, 1863, 126 blz. ; idem, « Le bon vieux temps et notre siècle », in *La Revue Générale*, IV, 1868, 2, blz. 166.

Langs liberale zijde waren er in de tweede helft van de XIX^{de} eeuw eveneens onderling afwijkende standpunten. Ook hier was de eis voor algemeen stemrecht het breekpunt. De doctrinaire liberalen, die vaststelden dat hun emancipatie-ideaal door de radicalen, maar nu ook door de socialisten, overgenomen werd, gingen zich wat dichter bij de conservatieven opstellen (33). Tactische overwegingen lagen daarvan aan de basis: enkel vanuit een sterke positie kon de essentie van het liberalisme gevrijwaard worden. De conservatieven hoopten de liberalen op een definitieve electorale achterstand te plaatsen door sommige liberale principes over te nemen. Op wetenschappelijk vlak vonden deze behoudsgezinde opvattingen in het laatste kwart van de XIX^{de} eeuw bijkomende argumenten in de erfelijkheidsleer, het darwinisme, het sociaal-darwinisme van H. Spencer (34) en het racisme (35). Wat baatte het over vrijheid en gelijkheid te praten, nu aangetoond werd dat de mens een in grote mate geconditioneerd wezen was? Ook het voorstellen van de maatschappij als een levend organisme, hoewel in principe een argument van de reactie tegen de gevolgen van de Franse Revolutie (36), wordt aangetroffen bij behoudsgezinde liberalen.

Vertolkers van doctrinair-liberale standpunten, die heel nauw bij elkaar aanleunen, waren *Pierre Gérard* en *Eugène Goblet d'Alviella* (37). Politieke emancipatie kan voor hen slechts het gevolg zijn van een voorafgaande sociale emancipatie (38). Aan de arbeidersklasse kan enkel stemrecht worden verleend,

(33) H. VON DER DUNK, *op. cit.*, blz. 103, 108-110, 125 en 134.

(34) H. VON DER DUNK, *op. cit.*, blz. 136; H.P.M. GODDIJN, « Geschiedenis van de sociologie », in L. RADEMAKER (red.), *op. cit.*, blz. 13-14.

(35) In België werden deze opvattingen verder ontwikkeld door o.m. Léon Vanderkindere (1842-1906), doctor in de rechten en de wijsbegeerte en letteren (ULB, 1863 en 1865), hoogleraar (1872) en rector (1880-1882, 1891-1892) aan de ULB. Hij was liberaal gemeenteraadslid (1878), schepen (1880) en burgemeester van Ukkel. Zijn voornaamste werk in dit verband was: L. VANDERKINDERE, *De la race et de sa part d'influence dans les diverses manifestations de l'activité des peuples*, Bruxelles, 1868. L. VANDERKINDERE, « L. Vanderkindere », in *L'Université de Bruxelles (1834-1884). Notice historique faite à la demande du conseil d'administration*, Bruxelles, 1884, blz. 206-207; E. GOBLET d'ALVIELLA, « L. Vanderkindere », in *L'Université de Bruxelles pendant son troisième quart de siècle (1884-1909)*, Bruxelles, 1909, blz. 203-204; R. DE VULDERE, *Biografisch repertorium der Belgische Parlementairen. Senatoren en Volkvertegenwoordigers, 1830 tot 1 augustus 1965*, Gent, RUG (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1965, X, blz. 4388-4389.

(36) W. VAN ROSSUM, « Sociaal systeem », in L. RADEMAKER (red.), *op. cit.*, blz. 346.

(37) Pierre Gérard (1800-1882) was auditeur-generaal, terwijl Eugène Goblet d'Alviella (1846-1925) hoogleraar en rector was van de ULB. Hij was eveneens directeur van de « Revue de Belgique » (1875-1900), liberaal senator (1892-1894, 1900-1925) en minister van 1916 tot 1918. *Bibliographie nationale. Dictionnaire des écrivains belges et catalogue de leurs publications, 1830-1880*, Bruxelles, 1892, II, blz. 118; E. GOBLET d'ALVIELLA, « E. Goblet d'Alviella », in *L'Université de Bruxelles... (1884-1909)...*, blz. 193-195; R. DE VULDERE, *op. cit.*, III, blz. 1086.

(38) P.A.F. GERARD, *Études historiques et critiques sur la constitution belge, suivies du texte de cette loi fondamentale*, Bruxelles, 1869, blz. 227-247; E. GOBLET

wanneer ze er zelf om vraagt en op voorwaarde dat ze de nodige opleiding bezit om een verantwoorde keuze te kunnen maken en nadat ze geleerd heeft rekening te houden met de noden van de moderne maatschappij. Voorlopig (1870) kan de regering er volgens beide auteurs niet aan denken om het stemrecht uit te breiden tot de klassen die niet tot de burgerij behoren. Het zou de maatschappij overleveren aan hen die zich voor de volkse vooroordelen inzetten en daarbij denken zij in de eerste plaats aan de jezuïeten. Een alliantie met de radicalen achten ze niet wenselijk : dezen willen immers met om het even wie sloop gaan, als dat de realisatie van hun democratische hervormingen kan bespoedigen.

Louis Defré (39) was overtuigd radicaal-liberaal en toch geen voorstander van het onmiddellijk en onvoorwaardelijk invoeren van het algemeen stemrecht (40). Voor Defré is zelfs een kiescijnsverlaging uit den boze : enkel een uitbreiding van het kiezerskorps tot de capaciteitsgenoten kan op korte termijn genade vinden in zijn ogen. Pas wanneer de leerplicht ingevoerd zal zijn en resultaten zal afwerpen, kan aan algemeen stemrecht gedacht worden. Een staatsman moet volgens Defré de weg naar welzijn en vooruitgang zoeken in zijn geweten en ervaring en niet te rade gaan bij wie minder weet dan hijzelf. Het voortijdig verlenen van stemrecht aan wie volledig buiten het politiek leven staat, kan slechts leiden tot militair of theocratisch despotisme. In België, meent Defré, zou dit onvermijdelijk theocratie zijn : wie er toe gebracht kan worden om op bedevaart te trekken in de hoop aldus de cholera te bestrijden, kan toch niet in staat geacht worden tot het uitbrengen van een intelligente en vrije politieke keuze ?

In het laatste kwart van de XIX^{de} eeuw en, meer nog, in de jaren vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, kenden sociale wetenschappen als politieke economie en sociologie een opmerkelijke bloei (41). Deze wetenschappers zweren vooral bij feiten en ervaringen, die ze plaatsen tegenover overtuiging en axiomas. Maar waar ze het louter descriptieve stadium overschrijden, slagen ook zij er niet in om

d'ALVIELLA, *Cinquante ans de liberté. I. La vie politique*, Bruxelles, 1882, blz. 118-123.

(39) Louis Defré (1814-1880 ; pseudoniem : Joseph Boniface) zetelde als radicaal liberaal in de Kamer van Volksvertegenwoordigers van 1858 tot 1880. Hij was bekend als anti-klerikaal, republikein en gewezen sympathisant van Fourier. In Brussel trad hij op als gangmaker van de jonge liberalen en werd als dusdanig slechts schoorvoetend aanvaard door zijn doctrinaire geestesgenoten. Als parlementair ijverde hij vooral voor een hervorming van de wet van 1842 op het lager onderwijs, voor de invoering van de leerplicht en voor het terugschrijven van de militaire uitgaven. *Bibliographie nationale...*, Bruxelles, 1886, I, blz. 386 ; L. BERTRAND, *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830*, Bruxelles, 1907, II, blz. 140 ; R. DE VULDERE, *op. cit.*, VI, blz. 2698.

(40) J. BONIFACE, *Où allons-nous ?*, Bruxelles, 1871, blz. 24-31.

(41) H.P.M. GODDIJN, « Karakteristiek van de sociologie », in L. RADEMAKER (red.), *op. cit.*, blz. 56 ; W. DUMON, « Sociologie in België », in L. RADEMAKER (red.), *op. cit.*, blz. 168.

de zo vurig nagestreefde, maar blijkbaar illusoire absolute objectiviteit te bereiken. In hun theorievorming blijven ook hun politieke of ideologische inzichten doorwerken.

Emile de Laveleye (42) is één der vroegste vertegenwoordigers van deze jonge wetenschappen. Hoewel hijzelf duidelijk politieke standpunten neemt analyseert hij de maatschappij toch op zeer genuanceerde wijze (43). Op politiek vlak meent hij dat de instellingen door de rede moeten geregeerd worden. Het communisme, dat de macht aan het grootste aantal wil toespelen, de heerschappij van de kerk of het despotisme zijn bijgevolg geen geschikte regimes. Het algemeen stemrecht is het na te streven doel maar het moet voorafgegaan worden door een neutraal verplicht onderwijs. Enkel dan kan de toekomst van de democratie veilig gesteld worden. Analoog daarmee moeten zoveel mogelijk functies voor vrouwen opengesteld worden, maar hen op korte termijn stemrecht verlenen zou de suprematie van de kerk verstevigen. In de laatste maanden voor de verkiezingen van 1884 waarschuwt hij ook voor een liberale electorale nederlaag: de nieuwe katholieke regering zou het officieel onderwijs ontbinden en via het algemeen stemrecht de liberale partij van de kaart vegen. Anderzijds meent hij dat er niet te lang gewacht mag worden met het toekennen van gelijke politieke rechten: de arbeiders zullen immers niet blijven toezien tot de burgerij rijp is voor toegevingen. Uit deze klassestrijd kan slechts een theocratisch of militair despotisme volgen. Hetzelfde resultaat zal ook bereikt worden als de democratie almachtig wordt: ze moet afgeremd worden door het laten doorwegen van de stem van de meest bekwamen. Het meervoudig stemrecht voor rijken en geletterden is daartoe niet de aangewezen weg, maar wel de belangenvertegenwoordiging en het tweekamerstelsel. Eén der beide kamers zou geheel of ten dele moeten samengesteld zijn uit vertegenwoordigers van de diverse sociale geledingen. Daarnaast moeten zoveel mogelijk bevoegdheden aan lokale bestuursinstellingen toegekend worden om de invloed van de politieke partijen te verminderen en de regeringen meer stabiliteit te bezorgen. Met deze opvattingen neemt de Laveleye afstand van de

(42) Emile de Laveleye (1822-1892) studeerde achtereenvolgens rechten en geschiedenis aan de Leuvense en Gentse universiteit. In deze laatste stad kwam hij in contact met François Huet, onder wiens invloed hij het evangelie wilde verzoenen met de moderne vrijheden. Hij was de overtuiging toegedaan dat dit niet kon binnens de katholieke kerk, zodat hij zich aansloot bij het protestantisme. Hij werd buitengewoon (1863) en gewoon (1864) hoogleraar in de politieke economie aan de universiteit van Luik en genoot in toenemende mate een internationale waardering. Zijn ethische inzet en sociale bekommernis brachten hem tot bij het «kathedersocialisme». L. HALKIN, *op. cit.*, blz. 672-676; M. DUMOULIN en Chr. COPPENS, *Emile de Laveleye*, Nationaal Biografisch Woordenboek, IX, Brussel, 1981, kol. 451-463.

(43) E. DE LAVELEYE, «Le communisme», in idem, *Questions contemporaines*, Paris-Bruxelles, 1863, blz. 157; idem, «Du progrès des peuples anglo-saxons», in idem, *Questions...*, blz. 213-263; idem, *Essai sur les formes de gouvernement dans les sociétés modernes*, Paris, 1872, blz. 21-23, 34-35, 43-44, 64-65, 115-120, 132-133 en 139-152; E. GOBLET d'ALVIELLA, *Emile de Laveleye, sa vie et ses œuvres*, Bruxelles, 1895, blz. 82-85, 91, 95-96, 100-102, 105 en 111-117.

doctrinaire liberalen, die hij verwijt niet consequent te zijn in de toepassing van de gelijkheidsidee.

Het wegvallen van de beschermende instellingen van het Ancien Régime, evalueert de Laveleye niet uitsluitend positief. De mogelijkheid tot sociale mobiliteit vanwege het vrije individu is niet alleen de basis van vernieuwing en vooruitgang, maar geeft ook aanleiding tot onrust en onstabiliteit. Samen met de Tocqueville en Fustel de Coulanges meent de Laveleye dat de maatschappijen waar de gelijkheid het verst doorgevoerd is, het meest open staan voor het despotisme en dat despoten steeds op de volkse partijen steunen en de aristocratische tot vijand hebben.

Hoewel in de eerste plaats wetenschapslui, komen de hiernavolgende auteurs toch met politieke voorstellen aandragen om een oplossing te vinden voor de « dreiging » van de massa.

Maurice Wilmotte (44) bestudeert op een afstandelijke wijze, ter gelegenheid van de eeuwwende, de geschiedenis van het onafhankelijke België en observeert achtervolgens wat hij noemt « le passé libéral, le présent catholique et l'avenir socialiste » (45). Het liberalisme van het midden van de negentiende eeuw vindt het volgens Wilmotte vanzelfsprekend dat de burgerij ook de overige klassen vertegenwoordigt. Het stemrecht verlenen aan onwetenden kan volgens hen toch geen problemen oplossen en bovendien meent de burgerij de noden van het volk te kennen : ze is nauw met het volk verbonden, doordat ze haar nieuwkomers er voortdurend uit recruteert. Het doel van de liberalen is bijgevolg het bereiken van een homogene toestand op intellectueel en materiaal vlak. De aangewezen middelen daartoe zijn een centralisatie van het regeersysteem en de vorming van een ambtenarenkorps als nieuwe aristocratie binnen een moderne lekenstaat. Het liberalisme kan volgens Wilmotte nooit met socialisme verward worden, want het zal nooit het belang van de individuele prestatie negeren. Door de uitbreiding van het kiesrecht is de liberale partij rond de eeuwwisseling gedoemd om te verworden tot een fractie van de socialistische partij. Deze evolutie lijkt Wilmotte onomkeerbaar. Hij beveelt hen aan hun principes nu ook consequent door te trekken op sociaal vlak. Op electoraal vlak lijkt het herstel van het capacitair stelsel hem het meest aangewezen middel om de suprematie van de massa te keren. In de huidige situatie kan enkel het systeem van evenredige vertegenwoordiging de ware sterkte van de liberalen weer tot zijn recht laten komen.

(44) Maurice Wilmotte (1861-1942) was hoogleraar te Luik (buitengewoon 1891-1895 en gewoon 1895-1931). Hij was doctor in de wijsbegeerte en letteren (Luik, 1883) en belast met de leerstoel romaanse filologie. Tijdens de Eerste Wereldoorlog doceerde hij achtereenvolgens in Bordeaux en Parijs. Het voorwoord van zijn werk « La Belgique morale et politique » werd door de Franse radicaal Faguet geschreven. L. HALKIN, *Liber memorialis. L'Université de Liège de 1867 à 1935. Notices biographiques, I, Faculté de Philosophie et Lettres. Faculté de Droit*, Liège, 1936, blz. 469-474.

(45) M. WILMOTTE, *La Belgique morale et politique (1830-1900)*, Paris, 1902, blz. VI, XIII-XV, XXI, 13-16, 43-44, 55, 86-93, 207, 282-286 en 293-295.

Tijdens de discussies over de grondwetsherziening, komt *Guillaume De Greef* (46) met het stelsel van de belangenvertegenwoordiging, als uitkomst voor een correcte vertegenwoordiging. Het toenmalige politieke regime is volgens hem helemaal niet op soevereiniteit gebaseerd (47). De ministers zijn mandatarissen van het parlement, dat maar uit een kleine niet-georganiseerde minderheidsgroep bestaat en dat dus niet het volk maar enkel zichzelf vertegenwoordigt. Uit reactie tegen het liberale burgerlijke hoogkapitalisme is tussen 1830 en 1848 reeds een democratisch en arbeidersverzet ontstaan, waarbij voor het eerst uitgegaan is van de idee dat dit verzet moet komen van de belanghebbenden zelf en niet van een persoon, wiens bevoegdheid uit een vervlogen tijd dateert of een orgaan, dat boven de maatschappij staat. Sedertdien is de idee van representatief bestuur niet meer uit de lucht. Volgens De Greef is dit het best te realiseren op basis van de belangenvertegenwoordiging. Dit houdt in dat alle individuen, via algemeen stemrecht, hun vertegenwoordigers binnen hun eigen sociale belangengroep aanduiden en via een coördinatie in een centrale vertegenwoordiging aan het politieke leven deelnemen. Het aantal vertegenwoordigers dat aan elke sociale geleding (handel, industrie, landbouw, kunsten, wetenschappen, ...) moet toegekend worden, moet niet evenredig zijn met het aantal mensen dat daartoe behoort, maar wel in verhouding staan tot het natuurlijk equivalent van deze sociale functie. Aldus kunnen de tegenstellingen tussen de sociale aspecten van politieke doctrines, filosofische scholen en religieuze opvattingen opgeheven worden en wordt een politiek regime gerealiseerd dat geen absolute autocratie is, noch een regering van één klasse.

Het algemeen stemrecht moet voor De Greef dus onmiddellijk en onvoorwaardelijk ingevoerd worden, op voorwaarde dat het toegepast wordt volgens het systeem van de belangenvertegenwoordiging. Aldus opgevat is het algemeen stemrecht een belangrijke behoudende kracht. Het kan voorkomen dat de druk waaronder de bevoorrechten zich bevinden, weggenomen wordt zonder een staatsgreep, waarbij ook hun voorrechten zouden verdwijnen, of een revolutie, die via het verwerven van de macht door het volk onvermijdelijk tot een dictatuur zou leiden.

Alle andere maatregelen om het cijnskiestelsel aan te passen zijn slechts noodoplossingen vanwege de twee traditionele partijen die het er over eens zijn om hun belangen niet op te offeren aan de democratie, en zelfs niet aan het koningschap, mocht deze op de basis willen steunen om een tegengewicht te vormen voor de nieuwe « feodale tyrannie ». Het cijnsstelsel zelf vindt De

(46) Guillaume De Greef (1842-1924) was doctor in de rechten, hoogleraar aan de ULB en advocaat aan het Hof van Beroep van Brussel, maar verwierf vooral bekendheid als één der mentoren van de sociologie in België. Hij analyseert de politieke structuren in België vanuit wetenschappelijke hoek: als de instellingen aangepast worden aan de bevindingen van de wetenschappelijke theorieën, dan kunnen de conflicten tussen macht en volk en tussen arbeid en kapitaal opgelost worden. *Bibliographie nationale...*, Bruxelles, 1886, I, blz. 397; E. GOBLET d'ALVIELLA, « Guillaume De Greef », in *L'Université de Bruxelles... (1884-1909)...*, blz. 211.

(47) G.-J. DE GREEF, *La constituante et le régime représentatif*, Bruxelles, 1892, blz. 85-88, 100-103, 112-113, 122-123, 129-139, 147-148, 205 en 218.

Greef voorbijgestreefd: het gaat er immers van uit dat het bedrag van de betaalde belastingen de sociale functie zou weerspiegelen. Deze veronderstelling is echter gebaseerd op een sociale hiërarchie, die reeds een eeuw en meer verbroken is. Ook het capacitair kiesrecht moet het ontgelden: het is volgens De Greef niet het tegengestelde van het cijnskiesrecht, maar wel het logische uitloeijsel ervan. Het onderwijs is immers het voorrecht van de gefortuneerde. Tot zijn vreugde merkt De Greef op dat zijn ideeën over de belangenverteenwoordiging in de drie grote politieke formaties over aanhangers beschikken.

In het laatste kwart van de XIX^{de} eeuw zorgde de toenemende politieke druk van de Vlaamse Beweging voor een nieuwe dimensie. Van een in hoofdzaak culturele beweging in het midden van de eeuw, evolueerde ze naar een politiek fenomeen, met voor- en tegenstanders in beide ideologische kampen (48). Pogingen om tot een niet-partijgebonden formatie te komen mislukten steeds; één ervan werd ondernomen door *Lodewijk De Raet* (49), die zich van zijn tijdgenoten onderscheidde, door heel sterk de nadruk te leggen op de materiële welvaart en op de economische ontwikkeling van de maatschappij (50). Hij distancieerde zich echter van de marxistische analyse van de samenleving: hij verheerlijkte het verleden en deed het niet af als voorbijgestreefd en onbelangrijk; hij ging niet akkoord met het internationalisme van de socialistische beweging en vooral verwierp hij de grote nadruk die het marxisme legde op het proletariaat.

Voor De Raet is de vrijheid van het individu ondergeschikt aan de belangen van de maatschappij. Het volk, de natie, de stam zijn de kernbegrippen van zijn theorieën en de verheffing ervan is het hoofddoel van zijn streven. Dit volk moet geleid worden door een aristocratie, die zich door haar talenten onderscheidt. Vandaar dat De Raet zo een groot belang hecht aan de ontwikkeling van het Nederlandstalig onderwijs. Deze « aristocratie van het talent » zou de « zwellende stroom der sociaal-democratie » kunnen keren. Voor De Raet is het toekennen van politieke rechten aan de brede bevolkingslagen slechts een ondergeschikte zaak en mag dit slechts heel geleidelijk gebeuren.

(48) L. WILS, *De ontwikkeling van de gedachteninhoud der Vlaamse Beweging tot 1914*, Antwerpen, 1955, blz. 101-102.

(49) Lodewijk De Raet (1870-1914) was ambtenaar op de statistische dienst van het ministerie van arbeid. Hij verwierf het diploma van licentiaat (1899) en doctor (1913) in de economische wetenschappen. Hij verwierf vooral bekendheid als secretaris en voorzitter van de Tweede Hogeschoolcommissie (1907-1914) en omwille van zijn talrijke tussenkomsten ten gunste van de Vlaamse Beweging. M. LAMBERTY, *Lodewijk De Raet*, Nationaal Biografisch Woordenboek, I, Brussel, 1964, kol. 759-762.

(50) M. LAMBERTY, *Lodewijk De Raet. Grondlegger van een Vlaamse volkspolitiek*, Antwerpen, 1961, blz. 261-264; idem, *Lodewijk De Raet*, Hasselt, 1961, blz. 57-58 en 97-100.

Zoals in de aanhef reeds gesignaleerd kreeg het begrip « democratie » in de XX^{ste} eeuw een andere betekenis.

Adolphe Prins (51) hanteert reeds de nieuwe definitie. Voor hem kan het algemeen stemrecht, waarlangs de idee van volksovereiniteit gerealiseerd had moeten worden, de verschillen tussen de individuen niet wegwerken (52). Democratie moet volgens Prins dus niet streven naar de afschaffing van de sociale klassen, maar wel naar het garanderen van de doorstroming tussen de diverse klassen. Een aristocratie, in de zin van een groep leiders, gekenmerkt door hun capaciteiten, plichts- en verantwoordelijkheidsbesef, is dus niet alleen een door de natuur geschapen gegeven, maar is ook een voorwaarde voor een gezonde sociale orde.

De politieke discussies waren in de negentiende eeuw vooral toegespitst op het al dan niet toekennen van algemeen stemrecht. Volgens Prins dacht men toen dat men daardoor de algemene volkswil zou leren kennen. Maar de voorstanders zagen in hun dromen van een ideale maatschappij over het hoofd dat democratie niet in tegenspraak hoefde te zijn met een organische indeling van de maatschappij, of met het erkennen van de verschillende klassen (Pruisen), of met het selecteren van de politici via de lokale besturen (Groot-Brittannië), of met bepaalde vormen van benoeming van politieke mandatarissen. Met andere woorden, de vorming van een politieke elite, belast met de verantwoordelijkheid over en het bestuur van de verschillende belangen kan best in een politiek regime dat algemeen stemrecht kent.

Het kan niet alleen, volgens Prins, het moet ook zo. Want het algemeen stemrecht leidt niet noodzakelijk tot de uitschakeling van coterieën. De maatschappij wordt steeds meer gespecialiseerd, zodat parlementairen, verkozen omwille van hun populariteit en niet op basis van hun kennis de werking van de verkozen lichamen in gevaar brengen. De macht van de politieke partijen en de beroepspolitici wordt bovendien buitensporig groot.

De politici, die in de negentiende eeuw spraken over het gevaar van de macht van het aantal en die pleitten voor een organiseren van de maatschappij, werden echter niet gehoord. De roep om vrijheden voor het volk, als een dam tegen de misbruiken van het gezag door de aristocratie, was daarvoor te sterk. Nu is de situatie volgens Prins echter gevoelig veranderd. Het principe van algemeen stemrecht is aanvaard, maar vooral is er nu tegenover de beweging voor egalitaire democratie, een tegenbeweging naar centraliserende autoriteit ontstaan. In de tijd van Marx en de grote economische veranderingen vreesden

(51) Adolphe Prins (1845-1919) was doctor in de rechten (ULB, 1867), hoogleraar (1879) en rector (1900-1901) van de ULB. Hij was lid van de Hoge Arbeidsraad en voorzitter van de internationale unie voor het strafrecht. Hij was inspecteur-generaal van het gevangeniswezen in België. L. VANDERKINDERE, « Adolphe Prins », in *l'Université de Bruxelles (1834-1884)...*, blz. 188-189; E. GOBLET d'ALVIELLA, « Adolphe Prins », in *L'Université de Bruxelles... (1884-1909)...*, blz. 217.

(52) A. PRINS, *De l'Esprit du Gouvernement Démocratique. Essai de Science Politique*, Bruxelles-Leipzig, 1905, blz. 109, 118, 157-162, 188-189, 215-232 en 292-294.

de middenklassen dat het algemeen stemrecht tot de dictatuur van het proletariaat zou leiden. Maar door de economische expansie is het revolutionair gevaar geweken: de middenklassen hebben de strijd overleefd en zijn — vooral naar beneden toe — sterk aangegroeid met kleine spaarders en eigenaars.

Prins looft de originaliteit van het werk van Lebon, die de kwaliteit boven de kwantiteit stelde: niet het aantal en de frequentie van de fenomenen zijn van invloed op de geschiedenis, maar wel de intensiteit ervan. In de politiek betekent dit dat de invloed van de leidersfiguren niet kan ontkend worden en dat zowel de massa als de elite gerespecteerd moet worden.

Besluit.

De politieke elite-theorieën, die na de Eerste Wereldoorlog opgang maakten in West-Europa en de Verenigde Staten, waren het resultaat van een lange incubatieperiode. De basisvoorwaarden, opdat ze zouden kunnen ontstaan, waren vervuld vanaf het laatste kwart van de XIX^{de} eeuw (53): de burgerlijk-industriële maatschappij met zijn enorme nadruk op de individuele prestatie, overheerste op alle terreinen, en de sociale gevolgen daarvan waren in voldoende mate aanwezig om reactie uit te lokken. Het verzet tegen deze reactie kwam enerzijds van de elite, die sinds 1789 in de verdrukking was gekomen en op voorrechten als geboorte en bezit steunde. Langs burgerlijke zijde werd vooral gepleit voor de valorisatie van de meritocratie: talenten en bekwaamheid zouden als selectiecriteria moeten gelden.

Eerst reageerden publicisten, die zelf op het politieke toneel stonden. Wetenschapslui bekeken die situatie vanop een iets grotere afstand en boden dan ook de meest omvattende syntheses aan omtrent de strijd om de politieke macht. Hun studies waren ook de meest recente en daarmee vormden ze in feite reeds de brug naar de theorieën van na de Eerste Wereldoorlog. Typerend daarbij was dat deze theorievorming in dat stadium vooral voorkwam bij doctrinaire liberalen. Veel meer dan hun radicale geestesgenoten hadden zij immers behoefte aan legitimatie van hun positie en in tegenstelling tot hun katholieke medegeprivilegieerden beschikten zij niet over bovennatuurlijke argumenten om hun tegenstanders te overtuigen. Hun behoefte aan theorievorming was dus sterker en kwam ook vroeger.

(53) G. BARRACLOUGH, *An Introduction to Contemporary History*, Harmondsworth, 1983¹⁵, blz. 124-134; *Élétes*, Baarn, 1978, blz. 13.

Summary : Forming of theory as a power factor : political elites and their legitimation, 1830-1914.

Theories concerning the origin, the growth and the efficacy of political elites mainly originated after the first world-war. They arose in circles and with people who resented the increasing democratization of political life. They were above all meant as a legitimation of conservative ideas with regard to the exertion of political power. The years between 1830 and 1914 however can be considered as the incubation-period for these elite-theories. Some examples taken from the Belgian political literature shall illustrate this evolution.

The liberal middle class got divided on the interpretation of the political events between 1789 and 1848. The doctrinarians wished to maintain the acquired results whereas the radicals chose for a further sharing of power with the lower social classes. The conservatives held the past as an example and in principle they wished a return to the situation that existed before 1789. The contrast between clericals and anticlericals and above all the relationship between church and state interfered with these theoretical conceptions. But neither conservatives nor liberals however had their doubts about the elite-principle.

In the second half of the nineteenth century the social consequences of the industrial revolution were felt in such a radical way that the masses too claimed political power in order to improve their destiny. On the political scene the discussion especially crystallized on the demand for universal suffrage and the way of representation. Not only political publicists but towards the end of the century particularly scientists too supplied a theoretical foundation for the relationship between the elite and the masses.

